

مطالعه ظروف گلابه‌ای منقوش روی زمینه نخودی

(نمونه موردی موزه بنیاد تهران) **

نجمه نوری^۱، احمد صالحی کاخکی^۲

^۱دانش آموخته کارشناسی ارشد، گروه باستان‌شناسی، دانشکده حفاظت و مرمت، دانشگاه هنر اصفهان، اصفهان، ایران. noori_najmeh@yahoo.com
^۲(نویسنده مسئول) دانشیار دانشگاه هنر اصفهان، گروه باستان‌شناسی، دانشکده حفاظت و مرمت، دانشگاه هنر اصفهان، اصفهان، ایران.

چکیده

در سده‌های نخستین اسلامی سفال گلابه‌ای منقوش، عمومی‌ترین سفال در سرزمین‌های شرقی ایران محسوب می‌شد. این نوع سفال از آن رو که بیشتر در دوره سامانی و در حدود مرزهای این حکومت، ساخته می‌شد، با عنوان «سفال سامانی» شناخته می‌شود. در موزه‌ها و مجموعه‌های مختلف دنیا نمونه‌های بسیاری از این نوع سفال وجود دارد که برخی از آن‌ها شناسنامه‌دار و برخی تاکنون مورد مطالعه قرار نگرفته است. تحقیق حاضر جهت حفظ و شناخت ۲۵ عدد از سفالینه‌های گلابه‌ای منقوش روی زمینه نخودی واقع در خزانه‌ی موزه بنیاد تهران است که بررسی ویژگی‌های بصری آن را در بر دارد. هم‌چنین از آنجا که تاکنون یک تک‌نگاری کلی از مجموعه سفال‌های موزه بنیاد تهران منتشر نشده است، مستندنگاری این سفال‌ها به منظور تاریخ‌گذاری نسبی، تعیین مراکز احتمالی ساخت و تبیین شناسنامه ضروری به نظر می‌رسد. این پژوهش به روش توصیفی- تطبیقی و گردآوری اطلاعات به شیوه میدانی و کتابخانه‌ای انجام شده است. سفالینه‌های گلابه‌ای مورد مطالعه در این پژوهش با الگوهای تزئینی متنوع شامل: نقوش هندسی، گیاهی، حیوانی، انسانی و کتیبه‌های ناخوانا تزئین شده‌اند. تولید این سفالینه‌ها احتمالاً در سده‌های سوم و چهارم هجری قمری و در زمان حکومت سامانیان بوده است. هم‌چنین به نظر می‌رسد، شمال شرق ایران (نیشابور) مرکز احتمالی ساخت سفال‌های بررسی شده، بوده است.

اهداف پژوهش:

۱. مستندنگاری سفال‌های گلابه‌ای منقوش روی زمینه نخودی واقع در خزانه موزه بنیاد تهران به منظور تاریخ‌گذاری نسبی، تعیین مراکز احتمالی ساخت و تبیین شناسنامه.

۲. شناسایی نقوش اجرا شده بر روی سفال‌های گلابه‌ای منقوش روی زمینه نخودی واقع در خزانه موزه بنیاد تهران.

سوالات پژوهش:

۱. مراکز احتمالی ساخت سفال‌های گلابه‌ای منقوش روی زمینه نخودی واقع در خزانه موزه بنیاد تهران کجا و مربوط به چه مقطع زمانی است؟

۲. سفال‌های گلابه‌ای منقوش روی زمینه نخودی واقع در خزانه موزه بنیاد تهران دارای چه نقوشی است؟

** این پژوهش از پایان نامه کارشناسی ارشد رشته باستان‌شناسی گرایش فرهنگ و تمدن اسلامی و سرزمینهای دیگر، دانشگاه هنر اصفهان با عنوان "بررسی و مطالعه تطبیقی مجموعه سفال‌های گلابه‌ای منقوش رنگارنگ خزانه موسسه فرهنگی موزه‌های بنیاد" استخراج شده است.

اطلاعات مقاله

مقاله پژوهشی

شماره ۲

دوره ۱

صفحه ۲۲۶ الی ۲۵۳

تاریخ ارسال مقاله: ۱۴۰۳/۱۰/۱۳

تاریخ داوری: ۱۴۰۳/۰۱/۲۵

تاریخ صدور پذیرش: ۱۴۰۳/۰۴/۱۷

تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۷/۰۱

کلمات کلیدی

سفال گلابه‌ای منقوش،

موزه بنیاد تهران،

نیشابور،

حکومت سامانیان.

ارجاع به این مقاله

نوری، نجمه. & صالحی کاخکی، احمد.

(۱۴۰۱). مطالعه ظروف گلابه‌ای

منقوش روی زمینه نخودی (نمونه

موردی موزه بنیاد تهران). سفالینه،

(۲)، ۲۲۶-۲۵۳.

[dori.net/dor/20.1001.1](https://doi.org/10.24763/411.1401.1.2.12.1)

[۲۴۷۶۳۴۱۱،۱۴۰۱،۲،۱۲،۱](https://doi.org/10.24763/411.1401.1.2.12.1)

dx.doi.org

مقدمه

پیشینه غنی و پُر بار سفالگری ایران دارای تنوع بسیار در شکل‌ها، نقوش و تزئینات است. آثار برجای مانده از هزاره‌ها و سده‌های ایرانی نشان از تمدنی پُر بار و درخشان و پویانده دارد. سفالگری یکی از دیرینه‌ترین هنرهای است که تجلی‌گاه جهان‌بینی تمدن بشری بوده است. ظروف سفالین از ادوار گذشته وسیله‌ای با کارکرد خاص، برای بیان باورها و اعتقادات مردم بوده است و اصالت هنری و فرهنگی ایرانیان از دیرباز موجب گردید، تا هنرمندان در ساخت و طراحی و تزئین سفالینه‌ها به موضوعاتی توجه نمایند که با زندگی روزمره و ساختار محیط سیاسی و اجتماعی و طبیعت پیرامون آن‌ها در ارتباط بوده است. در قرن دوم هـ.ق در زمان حکومت عباسیان ارتباط مسلمانان با چین (دوره تانگ) گسترش یافت و بسیاری از ساخته‌های چین از راه دریا و خشکی به سرزمین‌های اسلامی چون ایران، عراق و مصر صادر شد. از طرف دیگر، حضور هنرمندان چینی در دربار عباسیان و ترغیب فرمانداران و حاکمان محلی موجب شد، سفال-گران ایران به ویژه در سده‌ی سوم هـ.ق به تقلید آثار خاور دور پرداختند. در کاوش‌های باستان‌شناسی شهرهای معروف اسلامی چون ری، شوش، سیراف، گرگان، نیشابور، استخر، ساوه، برخی نواحی مازندران و ترکستان سفالینه‌های تقلید شده از آثار دوره تانگ که غالباً متعلق به سده‌های دوم، سوم و چهارم هـ.ق است، به دست آمده است (محمدحسن، ۱۳۸۴: ۴۷، کریمی و کیانی، ۱۳۶۴: ۲۱). هنر سفال‌گری در سده‌های آغازین اسلامی در ایران توسعه شگرفی یافت و هنرمندان ایرانی در اقتباس طرح‌ها و فنون از دیگر سرزمین‌ها و تبدیل آن‌ها به صورتی جدید و متناسب با امکانات بومی به موفقیت چشم‌گیری دست یافتند.

صنعت سفالگری در صدر اسلام ساده، کاربردی و مفید بوده و در ابتدا، کاربردی بودن آثار بر زیبایی آنها ارجحیت داشته است، اما رفته رفته طرح‌های تزئینی نقش چشمگیری در تولیدات سفال ایجاد کرد. نکته قابل توجه آن است که در دوران اسلامی صنعت سفالگری بیش از پیش مورد توجه قرار گرفت و بر خلاف بسیاری از هنرها در این زمان تصاویر موجودات زنده به صورت چشمگیری مورد استفاده قرار گرفته است که نمونه‌های بارز این قبیل آثار را در سفال‌های گلابه‌ای منقوش منتسب به دوره سامانی می‌توان مشاهده کرد. عناصر تزئینی اینگونه تولیدات متنوع و ترکیبی هم‌چون نقوش انتزاعی، پیکره‌ای، شبه‌کتیبه‌ای است. در این راستا با هدف معرفی و شناسایی نقوش ایجاد شده بر روی سفال‌های گلابه‌ای منقوش روی زمینه نخودی واقع در خزانه‌ی موزه بنیاد تهران، پاسخ به این پرسش‌ها ضروری است: ۱. مرکز احتمالی ساخت سفال‌های گلابه‌ای منقوش روی زمینه نخودی خزانه‌ی این موزه کجا و مربوط به چه مقطع زمانی است؟ ۲. این نمونه آثار دارای چه نقوشی است؟

نخستین بار ویلکینسون^۱ به معرفی و طبقه‌بندی سفال‌های گلابه‌ای منقوش حاصل از حفاری‌های موزه متروپولیتن^۲ در نیشابور، پرداخت (۱۹۷۳). دیگر پژوهشگران نیز به مطالعه و تحلیل این گونه از سفال‌ها پرداختند (Lane, ۱۹۴۸).

^۱ Wilkinson

^۲ Metropolitan

(۲۰۰۴، Watson, ۱۹۷۳, Fehrevari, ۱۹۷۶, Gerobe, پانکاراوغلو^۲ (۲۰۰۷) و قوچانی (۱۳۶۴) کتیبه‌های کوفی این نوع سفال‌ها را موضوع پژوهش قرار دادند. برخی از گونه‌های سفال منقوش گلابه‌ای نیز در پایان‌نامه‌ها و مقالات منتج از حفاری‌ها و بررسی‌های باستان‌شناختی معرفی شده‌اند (موسوی، ۱۳۷۶؛ مرتضایی، ۱۳۸۱؛ چوبک، ۱۳۸۳؛ مرتضایی و کیانی، ۱۳۸۵؛ موسوی حاجی و عطایی، ۱۳۸۹). نقوش این نوع سفال‌ها توسط برخی پژوهشگران از جمله فیتزهربرت^۴ (۱۹۸۳) بررسی شده است. بولیت^۵ نیز به مطالعه سبک‌های مختلف سفالین و ارتباط آن‌ها با جایگاه‌های مختلف اجتماعی پرداخته است (۱۹۹۲). شبیری دوزینی در نقوش سفالهای سامانی نیشابور، علاوه بر تأثیرات هنر ساسانی، تأثیرات هنر مانوی، بیزانسی، سغدی و .. را نیز قابل شناسایی می‌داند (۱۳۸۹). حسینی یزدی سفال‌های نیشابور را نخستین آثار تجسمی اوایل دوره اسلامی دانسته است (۱۳۹۱). عطایی نیز با استناد به شواهد باستان‌شناسانه، علاوه بر نیشابور، افراسیاب، آسیای مرکزی، خراسان بزرگ، سیستان، بخشی از سواحل جنوبی دریای مازندران و کرمان را محدوده گسترش سفال گلابه‌ای منقوش می‌داند (۱۳۹۱). همچنین تمدن به بررسی کاربرد پوشش گلی در تاریخ سفالگری ایران پرداخته است (۱۳۸۵). فنون ساخت و تزئین سفال گلابه‌ای نیز مورد توجه برخی محققین قرار گرفته‌است (Keblow, ۲۰۰۳). اما تاکنون سفال‌های گلابه‌ای منقوش روی زمینه نخودی واقع در خزانه‌ی موزه بنیاد تهران، به صورت تک‌نگاری، معرفی نشده‌اند.

پژوهش پیش رو به شیوه توصیفی-تطبیقی به بررسی ویژگی‌های بصری نمونه‌های مورد مطالعه، پرداخته است و گردآوری اطلاعات به شیوه میدانی- اسنادی انجام پذیرفته است.

۱. وجه تسمیه گلابه

انگوب^۶ انگوبه و اسلیپ^۷: پوشش گلی: دوغاب گلی؛ لعاب گل رس؛ پوسته درخشان؛ واژه انگوب و واژه اسلیپ که معادل‌های فراوانی دارند، در نظر تعدادی از پژوهشگران مترادف و به معنی گلابه سفال‌گری و اندود گل رسی روی سفالینه است (مرزبان و معروف، ۱۳۸۰: ۳۲۳-۱۰۹). درواقع اسلیپ عبارت است، از دوغاب گل که مقادیری اکسید رنگی به آن اضافه شده، ولی انگوب گلی است که با لعاب مخلوط شده و حالت دوغابی دارد (گرجستانی، ۱۳۷۹: ۱۲۲). دوغاب رنگین و انگوب، دوغابی سفید و یا رنگی است که برای تزئین روی بدنه پخته و یا خام اعمال می‌شود. این نوع دوغاب‌ها نسبت به بدنه، غلیظتر بوده و نسبت به لعاب اصلی از درجه شفافیت کمتری برخوردارند. می‌توان روی دوغاب‌های رنگی را با لایه‌ای از لعاب پوشش داد، اما بدون لعاب نیز می‌توان آن‌ها را به‌کار برد (نورتن، ۱۳۷۰: ۵۹۷). این دوغاب جهت پوشاندن رنگ سطح بدنه به کار می‌رود. این عمل زمانی صورت می‌گیرد که بدنه تا حدودی آب خود را از دست داده، ولی هنوز به طور کامل خشک نشده است (رحیمی و متین، ۱۳۸۲: ۵۴۳).

^۲ Pancaroghlu

^۴ Fitzherbert

^۵ Bulliet

^۶ engobe

^۷ slip

۲. سفال گلابه‌ای منقوش

در سده‌های سوم و چهارم هـ.ق، سفالگران ایرانی در جهت رسیدن به سفالی سفید بر آن شدند که با پوشانیدن بدنه‌های رنگی به وسیله‌ی ماده‌ای سفید به این امر دست یابند، این ماده سفید از ایران به سرعت به تمام کشورهای اسلامی و تا اسپانیا گسترش یافت و در آنجا به سفال ماجولیکه معروف شد (وولف، ۱۳۷۲: ۱۳۰). به دلیل عدم وجود معادن اکسید قلع در سرزمینهای اسلامی و قیمت بالای آن سفالگران به جستجوی روشی جهت به دست آوردن زمینه‌ای سفید برای نقش اندازی سفالینه پرداختند. حاصل این تلاش‌ها تولید گلابه‌های سفید رنگ بود (راجرز، ۱۳۷۴: ۲۵۹). ابداع این فن سفالگران مسلمان را قادر ساخت که برای اولین بار محصولاتشان را با نقوشی رنگارنگ تزئین کنند (Fehervari, ۱۹۷۳: ۹۲). بدین معنا که ابتدا بدنه رسی سفال که از خمیره نخودی یا قرمز ساخته می‌شد، با لایه‌ای از گلابه پوشانیده شده و سپس نقوش از طریق مواد رنگی ممزوج با نوعی واسطه گلی روی این پوشش ایجاد می‌شدند. در پایان نیز سطح سفال با لعاب سربی شفاف پوشانده می‌شد (Fehervari, ۲۰۰۰: ۵۰). هنرمندان سامانی دریافته بودند که راه حل نهایی حرکت رنگ‌ها در نقاشی زیر لعاب در حین حرارت دهی در کوره ترکیب عامل رنگی با گلابه‌ای از جنس بدنه سفال است. در این صورت رنگ‌ها، هنگامی که در زیر لعاب سربی قرار می‌گیرند و در کوره حرارت می‌بینند، در جای خود ثابت می‌شوند و حرکت نمی‌کنند (Fehervari, ۲۰۰۰: ۵۰؛ Jenkins, ۱۹۸۳: ۱۱). در واقع هدف اصلی تبدیل سطح تزئین شده‌ی ظرف سفالی گلابه‌ای منقوش روی زمینه‌ی نخودی یا قرمز به سطحی صاف و یکدست بوده است، هنرمند سفالگر در مواردی نیز مواد رنگی را به تنهایی به جای نقاشی با مواد رنگی ممزوج با افزوده گلی به کار برده است، چنان‌که شکل و نمود ظاهری آن‌ها غالباً یکسان به نظر می‌رسد (Henshaw, ۲۰۰۹: ۶-۶). نخستین طبقه‌بندی مشخص برای این نوع سفال توسط ویلکینسون (۱۹۷۳) بر اساس تکنیک تزئین، رنگ نقوش و بستر کار انجام گرفت که بسیاری از محققان آن را پذیرفته‌اند و گاه با تغییراتی مختصر به کار گرفته‌اند (Fehervari, ۲۰۰۰: ۵۰). با این وجود تقسیم‌بندی‌هایی نیز بر اساس نوع نقوش (کتیبه‌ای، هندسی، گیاهی، انسانی و...) انجام شده است (Watson, ۲۰۰۴: ۲۰۵-۵۱). طبقه‌بندی این نوع سفالینه‌ها بر اساس تکنیک تزئین، رنگ نقوش و بستر، که توسط ویلکینسون ارائه شد، عبارت است از: ۱. سفال گلابه‌ای منقوش سیاه روی زمینه سفید، ۲. سفال گلابه‌ای منقوش روی زمینه رنگی، ۳. سفال گلابه‌ای منقوش به رنگ سیاهی که رنگ زرد پس داده است، ۴. سفال گلابه‌ای تقلیدی زرین‌فام، ۵. سفال گلابه‌ای منقوش رنگارنگ روی زمینه سفید، ۶. سفال گلابه‌ای منقوش روی زمینه نخودی. در این تحقیق به معرفی سفالینه‌های گلابه‌ای منقوش روی زمینه نخودی (رنگارنگ)، واقع در خزانه‌ی موزه بنیاد تهران پرداخته خواهد شد، بنابراین پیش از ارائه‌ی نمونه‌ها به ذکر کلیاتی در خصوص این نوع سفال گلابه‌ای می‌پردازیم.

۳. سفال گلابه‌ای منقوش روی زمینه نخودی^۸ (رنگارنگ)

سفالینه‌های گلابه‌ای منقوش روی زمینه نخودی که در حفاری‌های دهه‌ی ۱۹۳۰ و ۱۹۴۰ م (۱۳۰۹ و ۱۳۱۹ ه.ش) به دست آمده، یکی از بزرگ‌ترین رازهای سفالی ایران دوره اسلامی هستند (گراب، ۱۳۸۴: ۴۵). این سفالینه که به سفالینه‌های رنگارنگ نیز معروف می‌باشند، از عمیق‌ترین طبقات چاه و زیرزمین‌های نیشابور، به دست آمده‌اند و تاریخ ساخت آن به اوایل قرن سوم هـ ق می‌رسد (دیماندا، ۱۳۳۶: ۱۶۲). اصطلاح سفال نخودی، نه به رنگ تزئینات بلکه به رنگ اصلی سفال مربوط می‌شود که فقط در پایه‌ی ظرف قابل مشاهده است (Pancaroghlu, ۲۰۰۷: ۸۱). بنا به نظر ویلکینسون سفال گلابه‌ای منقوش روی زمینه‌ی نخودی نیشابور قبل از سده‌ی سوم هـ ق/نهم م تولید نشده و در طول دو سده‌ی سوم و چهارم هـ ق/نهم و دهم م ساخته می‌شدند و در اوایل سده‌ی پنجم هـ ق/اوایل یازدهم م ساخت آن‌ها منسوخ گردید (۳: Wilkinson, ۱۹۷۳). این سفالینه به نام‌هایی چون سفال روستایی^۹ و سفال عامیانه (محلّی)^{۱۰} نیز معروف شده‌اند (Watson, ۲۰۰۴: ۲۴۷).

نقش: سفال گلابه‌ای منقوش روی زمینه‌ی نخودی به سبب حرارت، تحرک و انتزاع عجیب طرح‌ها و بی‌باکی در رنگ‌آمیزی جزء فوق‌العاده‌ترین سفال‌های دوره اسلامی قرار دارند. درعین حال اغلب آن‌ها هم در ساخت و هم در نقوش باعجله و بی‌دقت ساخته شده‌اند (همان: ۲۴۷). این سفالینه‌ها به شدت نوعی حس اشغال فضا را به انسان القا می‌کنند. پُری و حجم زیاد نقش‌مایه‌ها زمینه‌ی دید انسان را مختل کرده و باعث می‌شود، ترکیبات تزئینی بی‌نظم‌تر از آنچه هستند، به نظر برسند.

نقوش سفال‌های گلابه‌ای منقوش روی زمینه‌ی نخودی شامل؛ پیکره‌های انسانی و حیوانی، طرح‌های گیاهی و کتیبه‌های کوفی است که در طرحی فشرده گرد هم آمده و خود پس زمینه نیز دارای عناصری منفرد و متمایز است. این نقوش تحت تأثیر هنر درباری ساسانی شکل گرفته و منجر به نوعی سفال غیرمذهبی شده که فقط در نیشابور دیده می‌شود. به عقیده اتینگهاوزن در این سفال‌ها نشانی از هیجان و نقش دیده نمی‌شود و حیوانات در حال شکار غالباً حرکتی ندارند (اتینگهاوزن و گراب، ۱۳۸۴: ۹-۳۰۸). در سفال‌های گلابه‌ای منقوش روی زمینه‌ی نخودی پیکره‌های انسانی و حیوانی ساده و خام طراحی شده‌اند (Fehervari, ۲۰۰۰: ۵۰) و همین خصوصیت باعث شده تا به عنوان ظروف روستایی یا عامیانه شناخته شوند (Watson, ۲۰۰۴: ۲۷۴؛ Lane, ۱۹۷۴: ۲۵). برخی بر این باور هستند که به‌کارگیری نقوش انسانی و حیوانی در سفالینه نخودی منحصر به فرد نبوده و تأثیراتی از سفال‌های زرین‌فام ساخت عراق و مصر معاصرشان گرفته‌اند (Fehervari, ۲۰۰۰: ۵۰؛ Wilkinson, ۱۹۷۳: ۳). به عقیده شرآتو، تفاوت نوع حیوانات و رعایت نکردن مقیاس در اندازه حیوانات (کوچک‌تر بودن بیش از حد حیوان درنده نسبت به شکار) صحنه‌ای متفاوت آفریده است (شرآتو، ۱۳۷۶: ۶۶). نقوش هندسی و گیاهی بر روی این سفالینه‌ها اغلب شامل؛ هاشورهای متقاطع

^۸ Buff wares

^۹ Peasant ware

^{۱۰} Folk ware

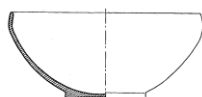

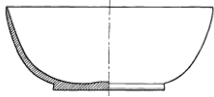
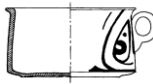
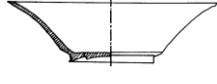
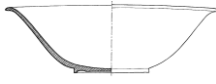
و چهارخانه، گل‌ها، دایره‌های خال‌دار و الگوهای نامعلوم کوچک است و به طور کلی می‌توان گفت پس زمینه‌ی مختلط‌تر و پیچیده‌تری نسبت به گروه‌های دیگر را، داراست. نقوش هندسی و گل‌دار انتزاعی با ترکیب‌بندی‌های تصویری قوی و الگوهای سرتاسری کل سطح را پوشانده است. این‌گونه‌ی پدیدار شده، فقط در نیشابور تولید شده، اگرچه در سرتاسر مناطق مجاور مورد پسند بوده و به دیگر شهرها مبادله می‌شده است (Wilkinson, ۱۹۷۳: ۳). به نظر می‌رسد، تعدادی از سفال‌های گلابه‌ای منقوش روی زمینه‌ی نخودی مخصوص مسیحیان نسطوری ساکن ترکستان ساخته شده است و ممکن است، سفال‌گران غیرمسلمان و بودائی‌های ساکن خراسان این آثار را ساخته باشند، این مسئله دور از ذهن نیست، زیرا در آن دوران در شهرهایی چون نیشابور پیروان ادیان مختلفی چون مسیحیت، یهودیت و دین زرتشتی وجود داشتند (همان: ۶، بهرامی، ۱۳۲۴: ۸۳). با این وصف می‌توان وجود نقش صلیب در سفال‌های گلابه‌ای منقوش روی زمینه‌ی نخودی نیشابور را، دارای مضمونی مسیحی دانست، اما امکان اینکه این سفالینه‌ها منحصرأً برای مسیحیان ساخته نشده باشد نیز وجود دارد (Wilkinson, ۱۹۶۳: ۱۲۲).

رنگ: سفال‌های گلابه‌ای منقوش روی زمینه‌ی نخودی از حیث عدد، یکی از بزرگ‌ترین گروه‌های یافت شده در نیشابور است، برخی از محققین این‌گونه از سفالینه‌ها را جزء سفالینه‌هایی با کاربردی روزمره می‌دانند. ویژگی این سفالینه‌ها قلم‌گیری با خطوط کناره‌ای (محیطی) به رنگ سیاه منگنز است (Wilkinson, ۱۹۷۳: ۳)؛ راجرز، ۱۳۷۴: ۲۶۰. این گروه از سفال‌ها با زمینه‌ای مایل به زرد و به ندرت خردلی، مشخص می‌شوند که تزئینات متراکم چند رنگ با رنگ‌های؛ سبز، ارغوانی منگنز، قرمز گوجه‌ای، زرد، خردلی و سفید، روی آن نقاشی شده و با لعاب سربی بی‌رنگ، پوشانده شده‌اند. در این نوع، رنگ‌ها از رنگ‌های دیگر سفال منقوش گلابه‌ای، شفاف‌تر هستند. رنگ خمیره و گلابه‌ی زمینه‌ی این نوع از سفال‌های گلابه‌ای منقوش، غالباً نخودی رنگ است، ولی در بعضی موارد رنگ این گلابه آن‌قدر روشن شده است که می‌توان آن را استخوانی رنگ خواند (Wilkinson, ۱۹۷۳: ۴)؛ Fehervari, ۲۰۰۰: ۵۰؛ مورگان، ۱۳۸۴: ۵۳). به عقیده ویلکینسون، نمونه‌های فاخر این آثار دارای زمینه استخوانی هستند. در بعضی گونه‌ها رنگ مات زردی تمام زمینه را پوشانده است (Ibid: ۶).

فرم: این سفالینه اغلب شکل قرینه و بی‌پیرایه با پایه‌ی سنگین و اندکی مقعر همراه با شیارک‌ها و دیواره‌ای تقریباً صاف، دارند. دیگر گونه‌ها قاب پهن با پایه‌ای کوچک، کاسه قایقی شکل و به تقلید از سفالینه سامرا با دیواره‌های کوتاه و برگشته‌اند (مورگان، ۱۳۸۴: ۵۳). فرم‌هایی که در یک دسته‌بندی می‌توان برای این نوع سفال‌ها در نظر گرفت، شامل: ۱. کاسه با بدنه کروی، ۲. کاسه با بدنه نسبتاً کروی که در قسمت لبه، دیواره عمود دارند، ۳. کاسه با دیواره‌ی محدب که لبه صاف دارند، ۴. کاسه با دیواره‌ی کشیده، ۵. کاسه با دیواره‌ی کشیده که در انتها در قسمت لبه اندکی به بیرون متمایل شده است. ۶. کوزه یا گلدان دسته‌دار ۷. جام با دیواره‌های عمود و صاف (Wilkinson, ۱۹۷۳: ۸-۲۷).

(Yoshida, ۱۹۷۲: ۶۳, Watson, ۲۰۰۴: ۲۴۹-۵۱) (جدول ۱)

جدول شماره ۱: برخی از فرم‌های سفال گلابه‌ای منقوش روی زمینه نخودی (نگارندگان)

شماره	الف	ب	ج
۱			
	کاسه با بدنه محدب و لبه عمود Wilkinson, ۱۹۷۳: ۱۷	جام Wilkinson, ۱۹۷۳: ۸	کاسه با بدنه محدب Wilkinson, ۱۹۷۳: ۸
۲			
	فنجان Wilkinson, ۱۹۷۳: ۱۶	کاسه با دیواره‌های کشیده Wilkinson, ۱۹۷۳: ۱۶	کاسه محدب و لبه متمایل به بیرون Wilkinson, ۱۹۷۳: ۲۰

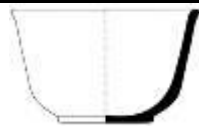
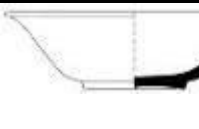
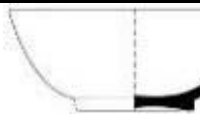
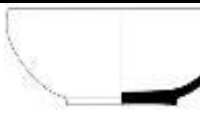

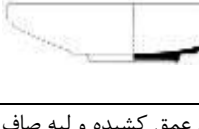

مراکز ساخت: هر چند گفته می‌شود، سفال گلابه‌ای منقوش روی زمینه نخودی مخصوص نیشابور بودند و در جای دیگر تولید نمی‌شدند (۵۰: ۲۰۰۰، Fehervari) با این حال نیشابور یگانه مرکز تولید سفال گلابه‌ای منقوش روی زمینه نخودی نبوده است و قطعاتی نیز با تزئینات ساده‌تر در مرو و افراسیاب به‌دست آمده است (Watson, ۲۰۰۴: ۲۴۸؛ Wilkinson, ۱۹۷۳: ۳). نمونه‌هایی نیز در گرگان و قومس (بین سمنان و شاهرود) یافت شده‌اند (Wilkinson, ۱۹۷۳: ۳). سفال نیشابور دارای تزئینات خاص و ویژه‌ای است که به راحتی از سفال مناطق دیگر قابل تشخیص است. نقوش پرندگان (کبوتر، طاووس و ...)، حیوانات (بز، اسب و ...)، نقوش گیاهی، انسان، موجودات خیالی و خطوط کوفی را می‌توان به عنوان مشخصه اصلی سفال نیشابور نام برد (فیروز، ۱۳۴۵: ۸۱-۷۹).

۴. معرفی نمونه‌های مطالعاتی

اکثر سفالینه برجای مانده از دوران سامانی، کاسه و بشقاب‌های مدوری هستند که سطح داخلی آن‌ها منقش شده است. از این رو نقوش در کادری دایره شکل ترکیب شده‌اند که این فرم برای هنرمند ایرانی بیگانه نبوده و از دیرباز به عنوان کادر یا عنصری بصری از آن بهره می‌گرفته است. هنرمند سامانی، با استفاده از میراث پیشینیان و آمیختن آن با اندیشه و آرمان‌های جدید، در قالب نقوش تازه، گنجینه‌ی ارزشمندی از خود، بر جای نهاده که می‌تواند بخشی از پیشینه‌ی مبانی بصری هنر ایران را بازنمایاند. علاوه بر این ویژگی‌ها و خصوصیات دایره نیز در ترکیب‌بندی نقوش، نقش به‌سزایی داشته‌اند، زیرا جلوه‌های زیبایی شناسانه‌ی تزئینات که از طریق جزئیات طرح قابل انتقال نیست، فقط از راه گردهمایی نقوش تزئینی در زمینه و محو گشتن جزئیات میسر خواهد بود (کونل، ۱۳۷۶: ۲۲). با توجه به اینکه تزئینات سفالینه‌های سامانی متناسب و هماهنگ با شکل و فرم سفالینه صورت گرفته است، شناخت اشکال مختلف آن‌ها می‌تواند

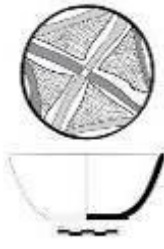

یاری درک بهتر تزئینات آن‌ها باشد. در این پژوهش فقط به معرفی فرمهای مدوری نظیر: کاسه، بشقاب و جام پرداخته شده است. زیرا نمونه سفالینه‌های مطالعاتی در این پژوهش از لحاظ فرمی از تنوع کمی برخوردار هستند. این سفالینه‌ها در اشکال مختلف دیده می‌شوند: ۱. کاسه با بدنه محدب و لبه صاف شامل: (نمونه‌های شماره ۱، ۲، ۲۱، ۲۳) ۲. کاسه با بدنه محدب شامل: (نمونه‌های شماره ۳، ۴، ۵، ۶، ۷، ۸، ۹، ۱۰، ۱۲، ۱۵، ۱۶، ۱۷، ۱۸، ۱۹، ۲۰، ۲۲) ۳. کاسه با بدنه محدب و لبه متمایل به بیرون شامل: (نمونه‌های شماره ۱۱، ۱۴، ۲۴، ۲۵) ۴. جام با دیواره بلند عمودی و لبه متمایل به بیرون مانند نمونه شماره ۱۳ (جدول ۲)

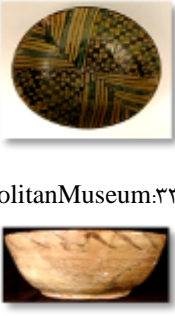

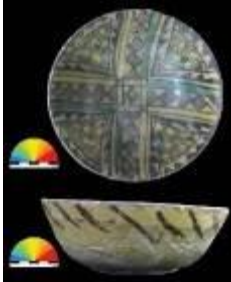
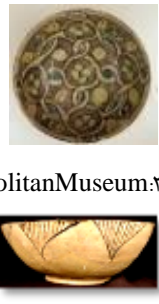

جدول شماره ۲: تنوع فرم سفالینه‌های مطالعاتی (نگارندگان)

شماره	الف	ب	ج	د
۱				
	جام با دیواره بلند عمودی	کاسه محدب و لبه به بیرون	کاسه با بدنه محدب	کاسه محدب با لبه صاف
۲				
	بشقاب با بدنه کشیده	کاسه کم عمق کشیده و لبه صاف	کاسه کم عمق محدب و لبه صاف	کاسه با بدنه کشیده و لبه صاف

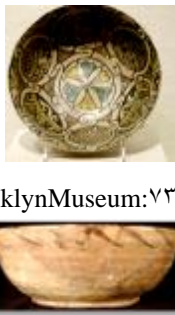

ترکیب‌های رنگی سه‌تایی (زرد، سبز، سیاه) از ترکیب‌های رایج در سفال‌های گلابه‌ای منقوش روی زمینه نخودی مورد مطالعه، بوده است. تنها در یک مورد ترکیب چهارتایی (زرد، سبز، قرمز و سیاه) مشاهده می‌شود. در نمونه‌های بررسی شده، رنگ زرد معمولاً غالب و رنگ سبز در سطوح کوچک‌تری مورد استفاده قرار گرفته، اما در برخی از نمونه‌ها این رنگ به عنوان رنگ غالب حضور پیدا کرده است. در این پژوهش مجموعه‌ای طبقه‌بندی شده از سفال‌های گلابه‌ای منقوش روی زمینه نخودی واقع در خزانه‌ی موزه بنیاد تهران در جداولی که در پنج ستون ترسیم شده، به ترتیب؛ شماره نمونه ظرف مورد مطالعه، تصویر اثر، طرح، ظروف سفالی مورد مقایسه، مشخصات ظروف (شناسنامه اثر، گاهنگاری نسبی و مرکز احتمالی ساخت) مورد مطالعه معرفی می‌گردد. (جداول ۷-۳)

جدول شماره ۳: مطالعه تطبیقی سفال‌های گلابه‌ای منقوش روی زمینه نخودی موزه بنیاد تهران (نگارندگان)

مشخصات ظروف مورد مطالعه	ظروف مورد مقایسه	طرح	ظروف مورد مطالعه
<p>شماره ثبت در موزه: ۳۴۸۴۹</p> <p>ارتفاع: ۱۰ سانتی‌متر</p> <p>قطر دهانه: ۲۴ سانتی‌متر</p> <p>قطر پایه: ۱۲/۴ سانتی‌متر</p> <p>مرکز احتمالی ساخت: نیشابور</p> <p>تاریخ احتمالی: سده سوم هـ ق</p> <p>وجوه تشابه: رنگ، نقوش گیاهی، تزئین، ترکیب‌بندی، فرم</p>	 <p>Metropolitan Museum: ۴۰.۱۷۰.۹۷</p> <p>Metropolitan Museum: ۳۸.۴۰۲۹۰</p>		 <p>۱</p>
<p>شماره ثبت در موزه: ۳۴۲۷۴</p> <p>ارتفاع: ۶/۹ سانتی‌متر</p> <p>۱۸/۶ سانتی‌متر قطر دهانه:</p> <p>قطر پایه: ۹/۵ سانتی‌متر</p> <p>مرکز احتمالی ساخت: نیشابور</p> <p>تاریخ احتمالی: سده‌های سوم و چهارم هـ ق</p> <p>وجوه تشابه: رنگ، نقوش گیاهی، تزئین، ترکیب‌بندی، فرم</p>	 <p>Metropolitan Museum: ۳۹.۴۰.۴</p> <p>Yoshida, ۱۹۷۲: No. ۴۰</p>		 <p>۲</p>
<p>شماره ثبت در موزه: ۳۸۹۸۴</p> <p>ارتفاع: ۵/۵ سانتی‌متر</p> <p>قطر دهانه: ۱۰/۸ سانتی‌متر</p> <p>قطر پایه: ۵/۱ سانتی‌متر</p> <p>مرکز احتمالی ساخت: نیشابور</p> <p>تاریخ احتمالی: سده‌های دوم و سوم هـ ق</p> <p>وجوه تشابه: رنگ، نقوش هندسی، ترکیب‌بندی، فرم</p>	 <p>Metropolitan Museum: ۳۸.۴۰.۲۰۱</p> <p>Brooklyn Museum: ۷۳.۹۴.۳</p>		 <p>۳</p>

<p>شماره ثبت در موزه: ۳۴۶۹۱</p> <p>ارتفاع: ۷/۱ سانتی متر</p> <p>قطر دهانه: ۱۹/۵ سانتی متر</p> <p>قطر پایه: ۱۰/۳ سانتی متر</p> <p>مرکز احتمالی ساخت: نیشابور</p> <p>تاریخ احتمالی: سده‌های دوم و سوم هـ ق</p> <p>وجوه تشابه: رنگ، نقوش هندسی، فرم</p>	 <p>Metropolitan Museum: ۳۳۸.۴۰.۱۸۱</p> <p>Metropolitan Museum: ۴۰,۱۷۰,۹</p>		 <p>۴</p>
<p>شماره ثبت در موزه: ۶۴۹۰</p> <p>ارتفاع: ۹/۴ سانتی متر</p> <p>قطر دهانه: ۲۴/۱ سانتی متر</p> <p>قطر پایه: ۱۱/۵ سانتی متر</p> <p>مرکز احتمالی ساخت: نیشابور</p> <p>تاریخ احتمالی: سده‌های سوم و چهارم هـ ق.</p> <p>وجوه تشابه: رنگ، نوارهای در هم بافته، زمینه شطرنجی، فرم</p>	 <p>Metropolitan Museum: ۳۷,۴۰,۱۵۱</p> <p>Metropolitan Museum: ۳۹,۴۰,۶۸</p>		 <p>۵</p>

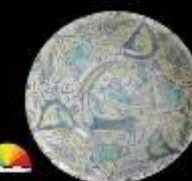

جدول شماره ۴: مطالعه تطبیقی سفال‌های گلابه‌ای منقوش روی زمینه نخودی موزه بنیاد تهران (نگارندگان)

مشخصات ظروف مورد مطالعه	ظروف مورد مقایسه	طرح	ظروف مورد مطالعه
<p>شماره ثبت در موزه: ۳۳۲۹۵</p> <p>ارتفاع: ۹/۴ سانتی متر</p> <p>قطر دهانه: ۲۵/۶ سانتی متر</p> <p>قطر پایه: ۱۴/۵ سانتی متر</p> <p>مرکز احتمالی ساخت: نیشابور</p> <p>تاریخ احتمالی: سده‌های سوم و چهارم هـ ق</p> <p>وجوه تشابه: رنگ، نوارهای درهم بافته، زمینه شطرنجی، شمشه، فرم</p>	 <p>Brooklyn Museum: ۷۳,۹۴,۳</p> <p>Metropolitan Museum: ۴۰,۱۷۰,۹</p>		 <p>۶</p>

<p>شماره ثبت در موزه: ۴۲۶۲۲</p> <p>ارتفاع: ۸/۳ سانتی‌متر</p> <p>قطر دهانه: ۲۱/۲ سانتی‌متر</p> <p>قطر پایه: ۹/۸ سانتی‌متر</p> <p>مرکز احتمالی ساخت: نیشابور</p> <p>تاریخ احتمالی: سده‌های سوم و چهارم هـ ق</p> <p>وجوه تشابه: رنگ، نوارهای متقاطع، زمینه شطرنجی، نقش برگ، فرم</p>	 <p>Fitzwilliam Museum: OC.۱۵۲-</p> <p>Metropolitan Museum: ۳۷,۴۰,۱۵۱</p>		 <p>۷</p>
<p>شماره ثبت در موزه: ۳۴۷۳۳</p> <p>ارتفاع: ۷ سانتی‌متر</p> <p>قطر دهانه: ۱۸/۲ سانتی‌متر</p> <p>قطر پایه: ۸/۴ سانتی‌متر</p> <p>مرکز احتمالی ساخت: نیشابور</p> <p>تاریخ احتمالی: سده‌های سوم و چهارم هـ ق</p> <p>وجوه تشابه: رنگ، نقش گاو کوهاندار، فرم</p>	 <p>Papadopoulo,: ۱۹۷۹:No. ۴۱۸</p> <p>Asian art Museum: B۶۰P۱۸۸۷</p>		 <p>۸</p>
<p>شماره ثبت در موزه: ۳۹۹۶۱</p> <p>ارتفاع: ۹/۸ سانتی‌متر</p> <p>قطر دهانه: ۲۳/۶ سانتی‌متر</p> <p>قطر پایه: ۱۰/۷ سانتی‌متر</p> <p>مرکز احتمالی ساخت: نیشابور</p> <p>تاریخ احتمالی: سده‌های سوم و چهارم هـ ق</p> <p>وجوه تشابه: رنگ، نقش بز کوهی، فرم</p>	 <p>Metropolitan Museum: ۴۰,۱۷۰,۸۷</p> <p>موزه آگینه و سفالینه تهران: ۸۴</p>		 <p>۹</p>
<p>شماره ثبت در موزه: ۳۹۸۱۸</p> <p>ارتفاع: ۷/۱ سانتی‌متر</p> <p>قطر دهانه: ۱۷/۵ سانتی‌متر</p> <p>قطر پایه: ۸/۲ سانتی‌متر</p> <p>مرکز احتمالی ساخت: نیشابور</p> <p>تاریخ احتمالی: سده‌های سوم و چهارم هـ ق</p>			 <p>۱۰</p>

<p>وجوه تشابه: رنگ، نقش گربه سان، بزکوهی، فرم</p>	<p>Harvard Museum: ۱۶۵۴۱۹, Barakat Gallery: AMD. ۵۸</p> <p>Harvard Museum: ۱۶۵۴۱۹</p>			
---	---	--	--	--

جدول شماره ۵: مطالعه تطبیقی سفال‌های گلابه‌ای منقوش روی زمینه نخودی موزه بنیاد تهران (نگارندگان)

مشخصات ظروف مورد مطالعه	ظروف مورد مقایسه	طرح	ظروف مورد مطالعه	
<p>شماره ثبت در موزه: ۳۸۸۴۱ ارتفاع: ۷/۱ سانتی‌متر قطر دهانه: ۲۴/۲ سانتی‌متر قطر پایه: ۹/۸ سانتی‌متر احتمالی ساخت: نیشابور مرکز تاریخ احتمالی: سده‌های سوم و چهارم هـ ق وجوه تشابه: رنگ، نقش خروس، بزکوهی، فرم</p>	 <p>Ontario Museum: ۹۹۳,۹۵,۲, AshmoleanMuseum: ۱۲۵۱۳/۸۵۹</p> <p>Asian art Museum: B۶۰P۱۸۹۶</p>	 	 	۱۱
<p>شماره ثبت در موزه: ۳۹۸۲۳ ارتفاع: ۶/۲ سانتی‌متر قطر دهانه: ۱۸/۵ سانتی‌متر قطر پایه: ۸/۶ سانتی‌متر مرکز احتمالی ساخت: نیشابور تاریخ احتمالی: سده‌های سوم و چهارم هـ ق وجوه تشابه: رنگ، نقش طاووس و بزکوهی، فرم</p>	 <p>موزه آگینه: تهران ۳۲۹</p> <p>Asian art Museum: B۶۰P۱۸۸۷</p>	 	 	۱۲

<p>شماره ثبت در موزه: ۳۸۷۷۳</p> <p>ارتفاع: ۹/۵ سانتی‌متر</p> <p>قطر دهانه: ۱۶ سانتی‌متر</p> <p>قطر پایه: ۷/۸ سانتی‌متر</p> <p>مرکز احتمالی ساخت: نیشابور</p> <p>تاریخ احتمالی: سده‌های سوم و چهارم هـ.ق</p> <p>وجوه تشابه: رنگ، نقش بزکوهی، فرم</p>	 <p>مورگان ۱۳۸۴، شماره: ۶۱</p> <p>Metropolitan Museum: ۳۹,۴۰,۱۱</p>		 <p>۱۳</p>
<p>شماره ثبت در موزه: ۳۸۹۱۷</p> <p>ارتفاع: ۶/۵ سانتی‌متر</p> <p>قطر دهانه: ۲۱/۸ سانتی‌متر</p> <p>قطر پایه: ۵/۸ سانتی‌متر</p> <p>مرکز احتمالی ساخت: نیشابور</p> <p>تاریخ احتمالی: سده‌های سوم و چهارم هـ.ق</p> <p>وجوه تشابه: نقش خروس، ترکیب‌بندی، فرم</p>	 <p>موزه آگینه و سفالینه تهران: ۳۱۰</p> <p>Asian art Museum: B۶۰P۱۸۹۶</p>		 <p>۱۴</p>
<p>شماره ثبت در موزه: ۴۲۷۴</p> <p>ارتفاع: ۹/۴ سانتی‌متر</p> <p>قطر دهانه: ۲۴/۱ سانتی‌متر</p> <p>قطر پایه: ۱۱/۵ سانتی‌متر</p> <p>مرکز احتمالی ساخت: نیشابور</p> <p>تاریخ احتمالی: سده‌های سوم و چهارم هـ.ق.</p> <p>وجوه تشابه: رنگ، نقش خروس، مثلثی‌های چهارخانه، فرم</p>	 <p>Asian art Museum: B۶۰P۱۸۸۷</p> <p>Asian art Museum: B۶۰P۱۸۸۷</p>		 <p>۱۵</p>

جدول شماره ۶: مطالعه تطبیقی سفال‌های گلابه‌ای منقوش روی زمینه نخودی موزه بنیاد تهران (نگارندگان)

مشخصات ظروف مورد مطالعه	ظروف مورد مقایسه	طرح	ظروف مورد مطالعه
<p>شماره ثبت در موزه: ۴۳۳۶۴</p> <p>ارتفاع: ۴/۹ سانتی‌متر</p> <p>۱۳/۵ سانتی‌متر قطر دهانه:</p> <p>قطر پایه: ۶/۳ سانتی‌متر</p> <p>مرکز احتمالی ساخت: نیشابور</p> <p>تاریخ احتمالی: سده‌های سوم و چهارم هـ ق</p> <p>وجوه تشابه: رنگ، نقش طاووس، ترکیب‌بندی، فرم</p>	 <p>Asian art Museum: B۶۰P۱۹۷۳</p> <p>Lacma Collection: M.۷۳,۵,۲۸۹</p>		 <p>۱۶</p>
<p>شماره ثبت در موزه: ۳۴۶۰۲</p> <p>ارتفاع: ۵/۷ سانتی‌متر</p> <p>قطر دهانه: ۱۵/۶ سانتی‌متر</p> <p>قطر پایه: ۷/۸ سانتی‌متر</p> <p>مرکز احتمالی ساخت: نیشابور</p> <p>تاریخ احتمالی: سده‌های سوم و چهارم هـ ق</p> <p>وجوه تشابه: رنگ، نقش طاووس، فرم</p>	 <p>Harvard Museum: ۱۶۰۴۵۶</p> <p>Asian art Museum: B۶۰P۱۹۷۳</p>		 <p>۱۷</p>
<p>شماره ثبت در موزه: ۳۸۷۶۷</p> <p>ارتفاع: ۷/۸ سانتی‌متر</p> <p>قطر دهانه: ۲۱/۸ سانتی‌متر</p> <p>قطر پایه: ۹ سانتی‌متر</p> <p>مرکز احتمالی ساخت: نیشابور</p> <p>تاریخ احتمالی: سده‌های سوم و چهارم هـ ق</p> <p>وجوه تشابه: رنگ، نقش طاووس، ترکیب‌بندی، فرم</p>	 <p>Metropolitan Museum: ۳۸,۴۰,۲۰۱</p> <p>موزه آگینه وسفالینه تهران: ۸۴</p>		 <p>۱۸</p>

<p>شماره ثبت در موزه: ۳۹۸۲۵</p> <p>ارتفاع: ۷/۳ سانتی‌متر</p> <p>قطر دهانه: ۲۲/۲ سانتی‌متر</p> <p>قطر پایه: ۹/۸ سانتی‌متر</p> <p>مرکز احتمالی ساخت: نیشابور</p> <p>تاریخ احتمالی: سده چهارم هـ ق</p> <p>وجوه تشابه: نق طاووس، فرم</p>	 <p>Yoshida, ۱۹۷۲: ۴۱</p> <p>Lacma Collection: ۲۳۹۶۶۴</p>		 <p>۱۹</p>
<p>شماره ثبت در موزه: ۳۹۳۶۷</p> <p>ارتفاع: ۷/۷ سانتی‌متر</p> <p>قطر دهانه: ۱۸/۷ سانتی‌متر</p> <p>قطر پایه: ۸/۲ سانتی‌متر</p> <p>احتمالی ساخت: نیشابور مرکز</p> <p>تاریخ احتمالی: سده چهارم هـ ق</p> <p>وجوه تشابه: رنگ، نقش پیکره انسانی، فرم</p>	 <p>Anavin Gallery: ۵۴۰۶</p> <p>Harvard Museum: ۱۶۵۴۱۹</p>		 <p>۲۰</p>

جدول شماره ۷: مطالعه تطبیقی سفال‌های گلابه‌ای منقوش روی زمینه نخودی موزه بنیاد تهران (نگارندگان)

مشخصات ظروف مورد مطالعه	ظروف مورد مقایسه	طرح	ظروف مورد مطالعه
<p>شماره ثبت در موزه: ۴۲۳۸۰</p> <p>ارتفاع: ۹/۵ سانتی‌متر</p> <p>قطر دهانه: ۲۳ سانتی‌متر</p> <p>قطر پایه: ۹/۶ سانتی‌متر</p> <p>مرکز احتمالی ساخت: نیشابور</p> <p>تاریخ احتمالی: سده‌های سوم و چهارم هـ ق</p> <p>وجوه تشابه: رنگ، نقش پیکره انسانی، شانه به سر، فرم</p>	 <p>British Museum: ۱۹۵۹.۴۱۳</p> <p>موزه رضاعباسی تهران: ۲۳۱</p>		 <p>۲۱</p>

<p>شماره ثبت در موزه: ۴۳۲۸۴</p> <p>ارتفاع: ۷/۸ سانتی متر</p> <p>قطر دهانه: ۲۰ سانتی متر</p> <p>قطر پایه: ۹/۴ سانتی متر</p> <p>مرکز احتمالی ساخت: نیشابور</p> <p>تاریخ احتمالی: سده‌های سوم و چهارم هـ ق</p> <p>وجوه تشابه: رنگ، پیکره اسب و اسب‌سوار، فرم</p>	 <p>AsianartMuseum: B۶۰ P۱۸۸۶</p> <p>Harvard Museum: ۱۶۵۴۱۹</p>		 <p>۲۲</p>
<p>شماره ثبت در موزه: ۳۸۸۲۴</p> <p>ارتفاع: ۸/۸ سانتی متر</p> <p>قطر دهانه: ۲۱ سانتی متر</p> <p>قطر پایه: ۹/۸ سانتی متر</p> <p>مرکز احتمالی ساخت: نیشابور</p> <p>تاریخ احتمالی: سده‌های سوم و چهارم هـ ق</p> <p>وجوه تشابه: رنگ، پیکره اسب و اسب‌سوار، فرم</p>	 <p>AsianartMuseum: B۶۰ P۱۸۸۶</p> <p>Metropolitan Museum: ۳۸, ۴۰, ۲۹۰</p>		 <p>۲۳</p>
<p>شماره ثبت در موزه: ۳۹۸۲۰</p> <p>ارتفاع: ۱۲ سانتی متر</p> <p>قطر دهانه: ۳۲/۵ سانتی متر</p> <p>قطر پایه: ۱۳ سانتی متر</p> <p>مرکز احتمالی ساخت: نیشابور</p> <p>تاریخ احتمالی: سده‌های سوم و چهارم هـ ق</p> <p>وجوه تشابه: رنگ، پیکره اسب و اسب‌سوار، فرم</p>	 <p>Museum fur Islamic kunst Berlin, ۱۹۷۹: catalogNr. ۱۷۴</p> <p>موزه رضاعباسی تهران: ۱۳۵۹</p>		 <p>۲۴</p>
<p>شماره ثبت در موزه: ۶۴۹۰</p> <p>ارتفاع: ۹/۴ سانتی متر</p> <p>قطر دهانه: ۲۴/۱ سانتی متر</p> <p>قطر پایه: ۱۱/۵ سانتی متر</p> <p>مرکز احتمالی ساخت: نیشابور</p> <p>تاریخ احتمالی: سده‌های سوم و چهارم هـ ق.</p> <p>وجوه تشابه: رنگ، پیکره اسب و اسب‌سوار، جانور اسطوره‌ای، فرم</p>	 <p>Barakat Gallery: ADC. ۹۲</p> <p>مورگان، ۱۳۸۴، شماره: ۶۰</p> <p>موزه رضاعباسی تهران، شماره: ۲۳۵</p>		 <p>۲۵</p>

طبقه‌بندی نقوش و تزئینات سفالینه‌های مطالعاتی

در نمونه سفال‌های گلابه‌ای منقوش روی زمینه نخودی (رنگارنگ)، چهار مجموعه کلی از نقوش به چشم می‌خورد: ۱- نقوش هندسی و نقوش گیاهی ۲- نقوش حیوانی (پرنده‌گان و جانوران) ۳- نقوش انسانی ۴- کتیبه‌ها و کتیبه‌های ناخوانا. این طبقه‌بندی در مطالعات کیانی (۱۳۷۹) و واتسون (۲۰۰۴) مورد استفاده قرار گرفته است. در بیشتر موارد تزئینات بیرونی سفالینه‌ها بسیار ساده و غیرقابل مقایسه با تزئینات داخلی، هستند. این تزئینات معمولاً به صورت تکرارهای چندتایی پیرامون دیواره‌ی خارجی ظرف منقش شده است. هم‌چنین، سطح بیرونی برخی از سفالینه‌ها بدون تزئین است.

نقوش هندسی: نقوش هندسی به کار رفته در نمونه‌های مورد مطالعه شامل؛ بافت‌ها: به شکل هاشور و زمینه‌های منقوش ریز که برای پر کردن فضای خالی، مورد استفاده قرار گرفته است. هم‌چنین نقطه‌چین‌هایی توأم با خطوط منحنی، یک بافت ترکیبی از خط و دایره به وجود آورده است. (جدول ۸) نوارهای تزئینی: این نوارها گاه بسیار ساده و بدون هیچ نوع تزئینی یا به صورت نوارهای ساده متقاطع که در مرکز ظرف یکدیگر را قطع می‌کنند، یا به صورت نوارهایی با تکرار نیم‌دایره‌های توخالی، تکرار نقش قلب، بیضی‌های پشت سرهم و یا به صورت ردیف‌های کنگره‌ای، در یک نوار ساده در حاشیه مشاهده می‌شود. (جدول ۸) نوارهای درهم بافته: از دیگر نمونه نوارهای تزئینی شامل دو نوار هستند که به هم گره شده‌اند و به صورت کادریایی مدور ترکیب‌بندی زیبایی به وجود آورده‌اند و یا با شبه‌کتیبه‌های تکرارشونده، ترسیم شده‌است. (جدول ۸)

در میان تزئینات سفالینه‌های مورد مطالعه علاوه بر نوارهای تزئینی می‌توان به نقش مایه‌های ساده نظیر؛ دایره که از جمله پر تکرارترین نقوش در ظروف مورد مطالعه است، اشاره کرد. (جدول ۸) نقش هندسی مثلث نیز از دیگر عناصر تزئینی در حاشیه و یا به عنوان محل اتصال کادریهای دایره‌ای شکل و یا به صورت مثلث‌های شطرنجی ترسیم شده است. (جدول ۸) هم‌چنین نقش لوزی در قسمت خارجی ظرف و یا داخل ظرف با نوارهای متقاطع قابل مشاهده است. (جدول ۸) خطوط موازی نیز در دیواره خارجی و در حاشیه لبه داخلی ظروف، خطوط موج و طرح پیچک مانند نیز در کادریهای پیرامونی از دیگر نقوش تزئینی است. (جدول ۸) دیگر نقش‌مایه‌ها بر روی ظروف مورد مطالعه شامل؛ ستاره و هلال ماه و نقش مایه‌های ترکیبی با نقوش هندسی-گیاهی (ترکیبی از برگ و دایره) ترسیم شده است. (جدول ۸) شکل کلی برخی از نقوش هندسی-گیاهی، با ساقه‌های مدور دو یا چندین بار به صورت دایره‌وار پیچیده شده و در انتهای آن یک برگ روئیده است. در نمونه‌های تلفیقی هندسی-گیاهی معمولاً یکی از انواع نقوش گیاهی یا هندسی غالب‌تر است. خطوط منحنی مارپیچ^{۱۱} در ترکیب با یک نیم برگ و گاه با ترکیب دو نیم برگ است. (جدول ۸)

^{۱۱} Spiral

جدول شماره ۸: طبقه بندی نقوش گیاهی نمونه سفال‌های مطالعاتی (نگارندگان)

شماره	توضیحات	الف	ب	ج	د	ه
۱	بافت					
۲	نوارهای تزئینی					
۳	نوارهای درهم بافته					
۴	دایره					
۵	مثلث و لوزی					
۶	خطوط موازی و موج					
۷	ماه و ستاره					
۸	نقوش ترکیبی					

نقوش گیاهی: موضع‌گیری احتیاط آمیز در برابر هنر نقاشی در سده‌های اولیه اسلام، سبب شد تا مسلمانان راه احتیاط را در پیش بگیرند و آشکارا بدان روی نیاورند. البته اسلام با مطلق نقاشی، به مبارزه نپرداخت و تنها با آن‌گونه از تصویرهایی که بنده را از عبادت خدا بازمی‌دارد، مخالفت کرد، چنانچه اگر این تصویرسازی برای بازی و سرگرمی بود، موجه شمرده می‌شد. به این ترتیب توجه هنرمندان به تزئینات خطی و هندسی و برگ آرایبی معطوف گردید و هنر اسلامی شکوفایی یافت (عکاشه، ۱۳۸۰: ۱۲-۷). بنابراین تزئینات گیاهی به دست هنرمندان صورتی تجریدی یافتند و

سرتاسر دنیای دینی و غیردینی را آکنده ساختند (برند، ۱۳۸۳: ۱۲). جنبه‌ی معنوی نقوش گیاهی هنرمندان را به سمتی هدایت می‌کرد که این نقوش را در تزئیناتی با ویژگی تکرار، تقابل و تناظر، به‌کارگیرند و بدین ترتیب به آن‌ها رنگ‌وبویی هندسی بخشیدند و عنصر حیات را در آن کشتند (الرفاعی، ۱۳۷۷: ۱۰۱) و اصل وحدت را که با هیچ تصویری نمی‌توان بیان کرد، به وسیله‌ی طرح‌های هندسی و گیاهی نمودار ساختند.

در ظروف مورد مطالعه گل‌ها به سادگی تصویر شده‌اند. نقش گل با سه دایره و با نیم برگ‌هایی در کنار آن، نقش گل با چهار گل برگ، در برخی از نمونه سفال‌ها با یک برگ در کنار آن و یا چهار برگ در کنار گلبرگ‌ها، نقش گل به صورت شش گلبرگ با یک، دو، سه برگ در کنار گلبرگ‌ها و یا در ترکیب با کتیبه‌ای ناخوانا و یا خطوط منحنی پیچان و نیم برگ، همچنین نقش گل با هشت و ده گلبرگ و یا با ساقه و شش برگ مشاهده می‌شود. (جدول ۹)

برگ‌ها نیز بسیار ساده در نمای جانبی ظروف و یا در ترکیب با نقوش هندسی، به صورت نیم‌رخ، در مواردی با ساقه پیچان، منقش شده‌اند. نقش برگ همراه با گل، متصل به گلبرگ‌ها یا ساقه ترسیم شده است که پیش از این در بخش نقش گل به اختصار معرفی شد. (جدول ۹) نقوش انتزاعی از ساقه‌های گیاهان به عنوان نقش اصلی و طرحی شمسه مانند از دیگر نقوش در ظروف مطالعاتی است. (جدول ۹)

جدول شماره ۹: طبقه‌بندی نقوش گیاهی نمونه سفال‌های مطالعاتی (نگارندگان)

شماره	توضیحات	الف	ب	ج	د	ه	و
۱	نقش گل						
۲	نقش گل با برگ						
۳	نقش گل با ساقه						
۴	برگ و نقوش انتزاعی						

نقوش حیوانی: نقش حیوانات یکی از نقوش رایج در تزئین سفال‌های گلابه‌ای منقوش روی زمینه نخودی بوده است. انواع نقوش حیوانی بر روی سفالینه‌های مطالعاتی بررسی شده، به شرح زیر است:

بز: نقش بز کوهی در نمونه سفالینه‌های مطالعاتی، در حالت ایستاده با فرم‌های متفاوت معمولاً با شاخ‌های کشیده یا هلالی، دهان منقار مانند، بدن مستطیل شکل، دم کوتاه و گرد، پاهای کوتاه و یا درحالی که گیاهی به دهان دارد، گردن باریک و بلند در حالی که به چپ می‌نگرند و تنها در یک نمونه از آثار مطالعاتی نقش بز، در حالی که به راست می‌نگرد، ترسیم شده است. (جدول ۱۰) اسب: تصویر اسب بر روی این سفالینه‌ها در همه موارد به صورت نیم‌رخ یا در حالت یورتمه و یا در حالت ایستاده است. پیکره‌ی اسب خال‌دار و مزین به نقوش گیاهی و به رنگ تیره نمایش داده شده و تنها در یک نمونه رنگ آن روشن است که بر روی بدن آن، کتیبه‌ای ناخوانا نقش شده است. دم پیکره اسب با دم‌ی باریک و بلند، یا برگ مانند و سه شاخه یا به گونه‌ای متفاوت مثلثی شکل و نوک نیز با تزئین فلس مانند است. نقش اسب در تمامی موارد دارای یال، دهانه، افسار و زین است. (جدول ۱۰) گاو کوهان‌دار: نقش گاو کوهان‌دار با شاخ و دم‌ی که به یک ساقه گیاهی تبدیل شده، مشاهده می‌شود. (جدول ۱۰) گربه‌سان (پلنگ): این نقش با ویژگی‌های اصلی حیوان طراحی شده است. دم حیوان بلند و کشیده و بر روی بدن خال‌های درشت و ریز دارد. نکته‌ی قابل توجه اینکه هیچ حالت درنده‌خویی در ترسیم این حیوان مد نظر هنرمند نبوده است. (جدول ۱۰) خرگوش: تنها یک نمونه نقش این حیوان، با گوش‌های بلند و بافت نامنظم خطوط ضربدری بر روی بدن، مشاهده می‌شود. (جدول ۱۰) ماهی: نقش ماهی به عنوان عنصری تزئینی با چهار باله و واقعی تصویر شده است. (جدول ۱۰) جانور اسطوره‌ای: برخی از سفالینه‌های نیشابور، نقوشی نامتعارف شبیه سگ دارند، نکته قابل توجه در این تصاویر آن است که بیننده‌ی این تصاویر به هیچ رو احساس ترس و وحشت نمی‌کند. در نمونه‌های مطالعاتی جانور اساطیری با دم‌ی به فرم برگ نخل، که در دم برخی از پرندگان تصویر شده، با دهان باز گوش‌هایی شبیه اسب و بافت بدن با دوایر کنار هم یا در حال جهیدن با دهان و بینی که با یک خط کشیده شده و با گوش‌هایی شبیه اسب، با بافت خطوط ضربدری روی بدن مشاهده می‌شود. یک نمونه دیگر موجود اسطوره‌ای با دهان منقار مانند، گوش‌هایی شبیه اسب و بدن ساده ترسیم شده است. (جدول ۱۰)

جدول شماره ۱۰: طبقه بندی نقوش حیوانی نمونه سفال‌های مطالعاتی (نگارندگان)

شماره	توضیحات	الف	ب	ج	د	ه	ز
۱	بزکوهی						
۲	اسب						
۳	گاؤ، گریه- سان، خرگوش، ماهی						
۴	جانور اسطوره‌ای						

نقوش پرندگان: تصویر پرندگان، یکی از نقوش تزئینی متداول در ظروف مورد مطالعه است. انواع پرندگان در حالت‌های گوناگون تصویرسازی شده‌اند. مهم‌ترین ویژگی در طراحی پرندگان تنوع در شکل است. در این زمینه هنرمند توانسته با تغییری جزئی در شکل و حرکت پرنده آن را به شکل جدیدتری جلوه دهد. از نقش پرندگان در سفال نیشابور زیاد استفاده شده است (فیروز، ۱۳۴۵: ۷۹). نقوش به کار رفته در ظروف مورد مطالعه شامل نقش: خروس: شناسه‌ی نقش خروس، دم آن است که به شکل دو ساقه و یک برگ منقش شده است که سر آن‌ها انحنا یافته و به سمت بدن متمایل شده است. تاج این پرنده به صورت دو نیم‌دایره، دو مثلث کوچک، یا شاخ و یا بدون تاج ترسیم شده است. (جدول ۱۱) طاووس: استفاده زیاد از این نقش در سده‌های سوم و چهارم هـ ق در سفالینه نیشابور بیشتر به صورت پرندگانی است که رأس بدن و دم در یک نقطه، به هم متصل شده‌اند. دم این پرنده اغلب، فرمی مثلث گونه، با گوشه‌های گرد دارد. این پرندگان اغلب دارای تاج توپی سه نقطه‌ای هستند. به عقیده ویلکینسون، تاج پرنده نشاندهنده‌ی طاووس است (Wilkinson, ۱۳۷۳: ۲۵) منقار کوچک و نوک تیز پرنده، با انحنای کمی به سمت پایین است. پاها غالباً سیاه یکدست و دارای چند خط کوتاه و ساده در قسمت انگشتان است. نوع این پرنده در مجموع جزئیات و در مقایسه با سایر الگوی پرندگان منقوش، می‌تواند نمودی از طاووسی باشد که دم بزرگ خود را چتر کرده است. نقش این پرنده نیز تنها از طریق دمش قابل شناسایی است و کاملاً شبیه خروس است و تنها دمش به صورت یک قطره واژگون تصویر شده است که با تاجی به شکل دو نیم‌دایره یا دو مثلث شاخ مانند با بال ساده و با تزئینات دور گردن و یا درحالی‌که طوقی به گردن دارد و گاه در حال پرواز ترسیم شده است. (جدول ۱۱) کبوتر: نقش این پرنده در حال پرواز که گشودن

بال‌های این پرنده، جنبه نمایشی دارد، تنها در یک نمونه از ظروف مطالعاتی قابل مشاهده است. (جدول ۱۱) شانه‌به‌سر: از نکات منحصربه‌فرد در این پرنده، منقار کشیده و نوک تیز آن است که ابتدا به سمت بالا رفته و سپس به پایین انحنا یافته است. نکته‌ی دیگر آنکه، شکل و اندازه کاکل پرنده به دور از تناسب طبیعی با پیکره پرنده است. (جدول ۱۱)

جدول شماره ۱۱: طبقه‌بندی نقوش پرندگان نمونه سفال‌های مطالعاتی (نگارندگان)

شماره	توضیحات	الف	ب	ج	د	ه	و
۱	خروس						
۲	طاووس						
۳	کبوتر و شانه به سر						

نقوش انسانی: سفال‌گران سامانی هیچ‌گاه جنگ‌جویان و شکارگران را در حال خونریزی و کشتار به تصویر در نیاورده‌اند؛ احتمال می‌رود که این سفالینه مربوط به گروهک‌های سری شهر نیشابور مانند «فتوه» باشند که بر نشانه‌های سلحشوری و جوانمردی در پوشیدن لباس خاص به خصوص شلوار تأکید داشتند. هم‌چنین به نظر می‌رسد، تنوع نقوش انسانی سفالینه‌ها حاکی و ملهم از زمینه‌های گسترده‌ی فولکور و اساطیر ایرانی و آسیای مرکزی است. (گراب، ۱۳۸۴: ۴۶) تصاویر انسانی سفالینه‌های مورد مطالعه را، می‌توان با توجه به حالت‌ها و شرایطی که در آن قرار گرفته‌اند، تقسیم‌بندی کرد:

پیکره‌ی اسب‌سوار: در این دوره علاوه بر نقش اسب، نقش اسب‌سوار نیز دیده می‌شود. بدن اسب با خال‌های درشت پوشیده شده که شاید در نمایش اسب ابلق و احتمالاً اسب خال‌دار با حیواناتی چون پلنگ به لحاظ قدرت برابری می‌کند. (فیروز، ۱۳۴۵: ۸۷) پیکره اسب‌سوار به صورت تمام‌رخ یا به حالت نیم‌رخ یا سه ربع رخ است. اسب‌سوار معمولاً شلوار و چکمه بلند بر تن دارد. دارای تاج یا کلاه‌خود یا با موهایی جمع شده در پشت سر و یا با موهایی که در پشت سر تاب‌خورده است. (جدول ۱۲) پیکره جنگجو: تصویر پیکره‌ی جنگجویی آماده نبرد، به صورت ایستاده درحالی که در یک دست سپر و در دست دیگر شمشیر دارد و شلوار و زره و چکمه بلند بر تن دارد و به جانب چپ می‌نگرد، قابل مشاهده است. (جدول ۱۲) پیکره جام به دست: تصویر پیکره‌ی زنانه به صورت تمام قد، با دامنی بلند، ایستاده، درحالی که در یک دست جام و در دست دیگر را به کمر زده و دارای دو بال نوک‌تیز است. (جدول ۱۲)

جدول شماره ۱۲: طبقه‌بندی نقوش انسانی نمونه سفال‌های مطالعاتی (نگارندگان)

شماره	توضیحات	الف	ب	ج	د
۱	اسب سوار				
۲	پیکره انسانی				

۵. نوشتار روی سفال

سفالگران سامانی پس از دستیابی به لعاب جلادار، به استفاده از نقش و طرح روی سفال پرداختند. نقش مناسب جانوران، پرندگان، خطوط و نوشته‌های کوفی که تا آن زمان فقط در صحیفه قرآن به چشم می‌خورد و هنوز وارد هنر سفالگری نشده بود، توسط سفالگران سامانی و به تدریج سایر نواحی، به صورت تزئینی دور ظرف را فراگرفت و با جملاتی زیبا و متواضعانه، خیر و برکت و اخلاص را برای مصرف کنندگان خود آرزو می‌کرد. در این میان سفال نیشابور در سده‌های سوم و چهارم هجری قمری در بکارگیری خط و نوشتار پیشتاز و ممتاز است (کامبخش فرد، ۱۳۷۹: ۴۵۴). پیش از جلوه‌های بصری و معنوی خط و خوشنویسی آنچه پیش از همه مورد توجه محققان قرار گرفته بی نام و نشان بودن کتیبه‌های سفال سامانی است و تمرکز و تلاش آن‌ها در مورد یافتن پاسخی برای تزئینات کتیبه‌ای که از نظر منطقی وظیفه اصلی آن ثبت وقایع است. به بیان دیدگاه‌های مختلف در این زمینه انجامیده است که هر یک از آنها به محتوای گروهی از کتیبه‌ها اشاره دارند. کتیبه‌ها را می‌توان از نظر محتوا به پنج گروه تقسیم کرد: ۱. قرآن، احادیث پیامبر (ص) و کلمات قصار حضرت علی (ع). ۲. ضرب المثل ۳. ادعیه. ۴. امضاء و تاریخ. ۵. کتیبه‌های ناخوانا. به‌طور کلی در ظروف مورد مطالعه کتیبه‌های ناخوانا مشاهده می‌شود که گاه در حاشیه ظرف به صورت یک نوار تزئینی تکرار شونده یا در حالت ترکیبی با نقش گل، به عنوان عنصر تزئینی، استفاده شده است. محل قرارگیری کتیبه‌های ناخوانا در مقابل یا پشت سر و در مواردی روی بدن حیوان یا در میان پاهای حیوان است و در نمونه‌هایی که با نقش انسانی همراه است، معمولاً کتیبه‌های ناخوانا زیردستی که شمشیر یا افسار را نگاه داشته یا در مقابل پیکره جنگجو است. (جدول ۱۳)

جدول شماره ۱۳: طبقه‌بندی کتیبه‌های ناخوانا نمونه سفال‌های مطالعاتی (نگارندگان)

شماره	الف	ب	پ	ت	ج	ه
۱						
۲						
۳						
۴						
۵						

نتیجه‌گیری

استفاده از تکنیک نقاشی گلابه‌ای، هم‌زمان با ظهور جنبش‌ها و سلسله‌های مستقل ایرانی هم‌چون؛ سامانیان آغاز گردید و به عنوان گسترده‌ترین و متنوع‌ترین گونه سفال سرزمین‌های شرقی اسلام، مطرح شد. به رغم استفاده از فناوری ساخت یکسان در این نوع سفال، گوناگونی طرح‌های؛ هندسی، گیاهی، حیوانی، انسانی و کتیبه‌ای باعث شد این سفال‌ها به عنوان نقطه عطفی در هنر سفال‌گری اسلامی سده‌های نخستین مطرح شوند. این پژوهش بر پایه‌ی مطالعه و بررسی ۲۵ نمونه از سفال‌های گلابه‌ای منقوش روی زمینه نخودی واقع در مخزن موزه بنیاد تهران، به شیوه توصیفی-تطبیقی انجام گرفته است و روش گردآوری اطلاعات میدانی - کتابخانه‌ای بوده است. هدف از ارائه این پژوهش، معرفی و تاریخگذاری نسبی، تعیین محل احتمالی ساخت و طبقه‌بندی نقوش نمونه‌های مورد مطالعه، بوده است. نقوش نمونه سفال‌های مطالعاتی این پژوهش، عبارت هستند از: ۱- نقوش هندسی ۲- نقوش گیاهی ۳- نقوش حیوانی (پرنندگان و جانوران) ۴- نقوش انسانی ۵- کتیبه‌های ناخوانا. در بیشتر موارد تزئینات بیرونی سفالینه‌ها بسیار ساده هستند و قابل مقایسه با تزئینات داخلی آنها نیستند. هم‌چنین سطح بیرونی برخی از سفالینه‌ها بدون تزئین است. بررسی‌های انجام شده بر روی نقوش سفال‌های گلابه‌ای منقوش روی زمینه نخودی مورد مطالعه را می‌توان به اختصار چنین بیان کرد: الف-نقوش هندسی: نقوش هندسی مورد استفاده در این ظروف شامل: نقوش بافت، نوارهای تزئینی، نوارهای در هم

بافته، هم‌چنین نقش دایره و نقش مثلث، خطوط موجدار، موازی، طرح‌های پیچک مانند و نقش‌مایه‌های تلفیقی هندسی - گیاهی نیز از دیگر نقوش است. دیگر نقش‌ها از جمله؛ لوزی، ستاره، قلب، نقش هلال ماه نیز از نقوشی هستند که کمتر مورد استفاده قرار گرفته‌اند. ب- نقوش گیاهی: نقوش گیاهی شامل؛ نقش: گل، برگ، نقوش انتزاعی از ساقه گیاهان ج- نقوش حیوانی: این نقوش عبارت هستند از: گاوکوهاندار، بزکوهی، اسب، گربه‌سان (پلنگ)، خرگوش، جانور اسطوره‌ای و ماهی است. نقوش پرندگان نیز بخش مهمی از نقوش حیوانی را در بر می‌گیرد، نقش خروس، طاووس و شانه‌به‌سر (هدهد) نقوش اصلی پرندگان را تشکیل می‌دهند. د- نقوش انسانی: نقوش انسانی شامل؛ پیکره اسب‌سوار، پیکره جنگجو و انسان جام به دست است. ه - کتیبه‌های ناخوانا و- رنگ: ترکیب‌های رنگی سه‌تایی (زرد، سبز، سیاه) از ترکیب‌های رایج در سفال‌های گلابه‌ای منقوش روی زمینه نخودی مورد مطالعه بوده است. تنها در یک مورد، ترکیب چهارتایی (زرد، سبز، قرمز و سیاه) مشاهده می‌شود. در نمونه‌های بررسی شده، رنگ زرد معمولاً غالب است و رنگ سبز در سطوح کوچک‌تری مورد استفاده قرار گرفته، اما در برخی از نمونه‌ها این رنگ به عنوان رنگ غالب حضور پیدا کرده است. ز - فرم: نمونه سفالینه‌های مطالعاتی گلابه‌ای منقوش روی زمینه نخودی (رنگارنگ) مورد مطالعه از لحاظ فرمی شامل: ۱. کاسه با بدنه محدب و لبه صاف ۲. کاسه با بدنه محدب و لبه متمایل به بیرون ۳. جام . که فرم کاسه با بدنه محدب، دارای بیشترین فراوانی است. در راستای تاریخگذاری و تعیین مراکز احتمالی ساخت برای نمونه‌های مورد مطالعه، براساس تطبیق نقوش و با توجه به فرم سفال‌ها که بررسی شد، پس از جمع‌آوری اطلاعات و بررسی جزئیات نمونه‌های مشابه، با مراجعه به سایت موزه‌های خارجی (موزه متروپولیتن، موزه فیتزویلیام، موزه هاروارد، موزه بروکلین، مجموعه‌ی هنرهای آسیا و لاکما، برکت گالری و عناوین گالری) و بازدید از موزه‌های داخلی (موزه رضا عباسی، موزه آبگینه و سفالینه تهران) اقدام به تجزیه و تحلیل یافته‌ها نمودیم که در نهایت مشخص شد، سفال‌های گلابه‌ای منقوش روی زمینه نخودی واقع در خزانه‌ی موزه بنیاد تهران، احتمالاً در سده‌های سوم و چهارم ه.ق و در شهر نیشابور تولید می‌شده‌اند.

منابع و مآخذ

کتاب‌ها

- اتینگهاوزن، ریچارد و امبرتوشراتو، بمباچی. (۱۳۷۶). هنر سامانی و هنر غزنوی. ترجمه یعقوب آژند. تهران: مولی.
- اتینگهاوزن، ریچارد و گرابار، الک. (۱۳۸۴). هنر و معماری اسلامی (۱). ترجمه یعقوب آژند. تهران: سمت.
- الرفاعی، انور. (۱۳۷۷). تاریخ هنر در سرزمین‌های اسلامی. ترجمه عبدالرحیم قنوت. مشهد: جهاد دانشگاهی.
- برند، باربارا. (۱۳۸۳). هنر اسلامی، ترجمه مهناز شایسته‌فر. تهران: مؤسسه مطالعات هنر اسلامی.
- دیماند، موریس اسون. (۱۳۳۶). راهنمای صنایع اسلامی، ترجمه عبدالله فریار. تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
- راجرز، ام. (۱۳۷۴). سفال‌گری هنرهای ایران. زیر نظر ر. دلبیو. فریه، ترجمه پرویز مرزبان. تهران: فروزان.
- رحیمی، افسون و مهران متین. (۱۳۸۲). تکنولوژی سرامیک‌های ظریف. تهران: شرکت سهامی انتشار.
- عکاشه، ثروت. (۱۳۸۸). نگارگری اسلامی. ترجمه سید غلام‌رضا تهامی. تهران: سازمان تبلیغات اسلامی، حوزه هنری.
- فیروز، شاهرخ. (۱۳۴۵). سفال، بی‌جا، بی‌نا.
- قوچانی، عبدالله. (۱۳۶۴). کتیبه‌های سفال نیشابور. تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- کیانی، محمدیوسف. (۱۳۷۹). پیشینه سفال و سفال‌گری در ایران. تهران: نسیم دانش.
- کریمی، فاطمه و کیانی، محمد یوسف. (۱۳۶۴). هنر سفال‌گری دوره اسلامی ایران. تهران: مرکز باستان‌شناسی ایران.
- کونل، ارنست. (۱۳۷۶). تاریخ هنر ایران (۵) هنر اسلامی. ترجمه یعقوب آژند. تهران: مولی.
- گرجستانی، سعید. (۱۳۷۹). آموزش هنر و فن سفال و سرامیک. تهران: دانشگاه هنر.
- گروبه، ارنست ج. (۱۳۸۴). سفال اسلامی، جلد هفتم از گزیده ده جلدی مجموعه هنر اسلامی. گردآوری ناصر خلیلی. ترجمه فرحناز حائری. تهران: کارنگ.
- محمدحسن، زکی. (۱۳۸۴). چین و هنرهای اسلامی. ترجمه غلامرضا تهامی. تهران: فرهنگستان هنر.
- مرزبان، پرویز و معروف، حبیب. (۱۳۸۰). فرهنگ مصور هنرهای تجسمی، تهران: سروش.
- موسوی حاجی، سیدرسول و عطایی، مرتضی. (۱۳۸۹). مطالعه مجموعه‌ای از نمونه‌های سفالین سیستان. زاهدان: اداره کل میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری سیستان و بلوچستان.
- موسوی، محمود. (۱۳۷۶). کاوش باستان‌شناسی در شهر تاریخی حریره جزیره کیش. گزارش باستان‌شناسی (۱)، پژوهشکده باستان‌شناسی، تهران: ۲۰۵-۲۳۸.

ناجی، محمدرضا. (۱۳۸۶) فرهنگ و تمدن ساسانی در قلمرو ساسانیان. تهران: امیرکبیر.
 نورتن، اف. اچ. (۱۳۷۰). سرامیک برای اهل فن و سرامیک. ترجمه شعبانعلی تشکری. تهران: گوتنبرگ.
 ویلسن، ج. کریستی. (۱۳۱۷). تاریخ صنایع ایران، ترجمه عبدالله فریار. تهران: فرهنگ سرا (یساولی).
 وولف، هانس. ای. (۱۳۷۲). صنایع دستی کهن ایران. ترجمه سیروس ابراهیمزاده. تهران: انتشارات و آموزش انقلاب اسلامی.

مقالات

تمدن، ملیحه و سربولکی، حسین. (۱۳۸۵). سفال گلابه‌ای (بررسی کاربرد گلابه یا پوشش گلی در تاریخ سفالگری ایران)، گلستان هنر، ۳: ۷۰-۵۴.
 عطایی، مرتضی، موسوی حاجی، سیدرسول و کولابادی، راحله. (۱۳۹۱). سفال منقوش گلابه‌ای (انواع، گستردگی، تاریخ‌گذاری). فصلنامه علمی پژوهشی نگره، ۲۳: ۷۱-۸۷.
 مرتضایی، محمد و کیانی، محمدیوسف. (۱۳۸۵). «مطالعه و تحلیل سفالینه‌های مکشوفه از کاوش‌های باستان‌شناختی سال‌های ۱۳۸۱ تا ۱۳۸۴ محوطه تاریخی جرجان». مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران، ۱۲۹-۱۱۱.

پایان‌نامه‌ها

چوبک، حمیده. (۱۳۸۳). تسلسل فرهنگی جازموریان - شهر قدیم جیرفت در دوره اسلامی، استاد راهنما: محمد یوسف کیانی، رساله دکتری باستان‌شناسی دوره اسلامی. دانشگاه تربیت مدرس.
 شبیری دوزینی، مهدی. بررسی ویژگی‌های تصویرگری در سفالینه‌های سامانی نیشابور. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه شاهد.

منابع لاتین

Bulliet, R.W. ۱۹۹۲, *Pottery Style and Social Status in Medieval Khurasan, Archaeology, Annales and Ethnohistory*, A. B. Knapp (ed), Cambridge University press, pp. ۷۵-۸۲
 Fehervari, Geza. ۱۹۷۳. *Islamic pottery, A comprehensive study based on the Barlow Collection*, London: Faber & Faber.
 Fehervari, Geza. ۲۰۰۰, *Ceramics of the Islamic world in the Taregh Rajab museum*, London & New York: I.B Tauris.
 Fitzherbert, T, ۱۹۸۳, *Themes and Images on the Animated Buff Ware on Medieval Nishapur*, Unpublished M.phil Thesis, University of Oxford
 Grube, Ernest.j. ۱۹۷۶. *Islamic Pottery Of The Eight To The Fifteenth Century In The Keir Collection*, London: Faber And Faber.

- Henshaw, CH. M. ۲۰۰۹. *Early Islamic Ceramics and Glazes of Akhsiket. Uzbekistan, Unpublished PhD thesis*, UCL University.
- Jenkins, Marilyn. ۱۹۸۳. *Islamic Pottery: A Brief History, The Metropolitan Museum of Art Bulletin*, vol. ۴۰, pp. ۴, pp. ۱-۵۳. ۱۹.
- Keblow Bernstedt, Anne-Marie. ۲۰۰۳, *Early Islamic Pottery Material and Techniques*, Archetype Publication, London.
- Lane, Arthur. ۱۹۴۸. *Islamic Pottery From The Ninth To The Fourteen Centuries A.D In The Collection Sir. E. Hitchcock*, Faber and Faber Limited, London.
- Lane, Arthur. ۱۹۷۴. *Early Islamic Pottery*, London: Faber & Faber, (Fourth revised impression (no date).
- Papadopoulo, Alexander. ۱۹۷۹. *Islam And Muslim Art*, Translated From The French By Robert Erich Wolf, New York: Harry N. Abrams, Incorporated.
- Pancaroglu, Oya. ۲۰۰۷. *Perpetual Glory (Medieval Islamic Ceramics from The Harvey B. Plotnick Collection)*, Chicago, The art institute of Chicago.
- Watson, Oliver. ۲۰۰۴. *Ceramics from Islamic Lands, the alsabah collection, Kuwait National Museum*, United kingdom: Thames & Hudson.
- Wilkinson, Charles k. ۱۹۷۳. *Nishapur: Pottery of the Early Islamic Period*, New York: The Metropolitan Museum Of Art.
- Yoshid, Mitsukuni. ۱۹۷۲. *In Search Of Persian Pottery*, Translated By John M. Shields, New York & Tokyo & Kyoto: Weatherhill / Tankosha.

موزه‌های داخلی و خارجی

موزه آگینه و سفالینه تهران: تاریخ دسترسی؛ ۹۳/۰۵/۳۰

موزه رضاعباسی تهران: تاریخ دسترسی؛ ۹۳/۰۵/۰۱

<http://searchcollection.asianart.org>

تاریخ دسترسی؛ ۹۳/۰۵/۳۱

<http://collections.lacma.org/>

تاریخ دسترسی؛ ۹۳/۰۵/۳۰

<http://data.fitzmuseum.cam.ac.uk/>

تاریخ دسترسی ۹۳/۰۵/۲۶

<http://www.metmuseum.org/>

تاریخ دسترسی؛ ۹۳/۰۴/۰۷

<http://www.barakatgallery.com>

تاریخ دسترسی؛ ۹۳/۰۵/۲۹

<http://www.brooklynmuseum.org/>

تاریخ دسترسی؛ ۹۳/۰۵/۲۹

<http://www.harvardartmuseums.org/>

تاریخ دسترسی؛ ۹۳/۰۶/۰۵

<http://www.anaviangallery.com/>